

האחדות ומחירה

פלך של שתיקה

בפרשתנו אנו מוצאים את יוסף כשהוא עולה לגדולה גבוהה ומפורסמת, ורואה בתחילת התגשמות חלומותיו. מעומק חשכת הבור – אותו הבור אשר במדבר, שאליו הורידוהו אחיו, ואחריו הבור שבו כלא אותו אדוניו המצרי – הוא עולה אל טבעת המלך, רביד הזהב ומרכבת המשנה, ובמאמר המלך הוא הופך למי שעל פיו יישק כל דבר גדול וקטן בממלכת מצרים.

אם היינו אנו כותבים את הסיפור, לכאורה היה הרגע הזה צריך להיות הרגע המוביל לסיימה המהיר של העלייה. שלושה עשר שנה^א היה יוסף שרוי בנתק מארצו ומבית אביו, שלא מרצונו ושלא בטובתו, וכעת הגיעה השעה לשלוח רץ מהיר אל בית אביו שבעמק חברון וליזום מפגש מאחד. יוסף אינו נוהג כך.

במקום זאת, הוא מחשה ומתרכז בפעילותו כבכיר פקידי השלטון המצרי. הוא אינו נוקט פעולה כלשהי, ולו הקטנה ביותר, כדי להפיג את צערו הקשה של אביו הזקן, שעודו מדמה לרדת אל בנו אבל שאולה. כך במשך שבע שנים ויותר, עד שנפתח פתח מכיוון אחר כאשר האחים מופיעים במצרים.

כיצד ניתן להבין את בחירתו של יוסף? המדרש^ב מציין את רחל כמי שתפסה "פלך שתיקה", ואחריה החזיקו במנהג זה כל גדולי זרעה. ביניהם הוא מונה את בנימין, שידע במכירת יוסף ושתק, את שאול שלא הגיד לנערו את דבר המלוכה^ג ואת אסתר שלא הגידה את מולדתה ואת עמה^ד. אפשר ששתיקה זו, במקרה של יוסף, מבטאת את הכרתו בכך שגם לו היה חלק במשבר וכי אשם בהביאו את דיבת אחיו רעה אל אביו^ה. כ"תשובת המשקל", תיקונו של אותו עוון הוא בשתיקה.

א. ראה ברכות נה, ב.

ב. אסתר רבה ו: יב.

ג. שמואל א' י טז.

ד. אסתר ב כ.

ה. כדברי מדרש תנחומא (פרשת וישב, ז): "וכן ביוסף לא הגיעוהו כל אותן הצרות אלא על לשון הרע שסיפר על אחיו. שנאמר: 'ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם' (בראשית לז ב)".

אולם יש להבין כיצד נהג יוסף כך ולא חשש לצערו של אביו? ניתן אולי להבין שכל זמן שלא עלה לגדולה לא התאפשר לו להודיע אודות גורלו ומקום הימצאו, אולם איך ייתכן שגם לאחר שעלה למלכות הוסיף להסתיר מיעקב את עובדת היותו חי וקיים ואף הוסיף לצערו במאסרו של שמעון ובכך שכפה על אחיו להוריד את בנימין לפניו!

חלומות מתגשמים

קושיה זו עלתה גם לפני רבנו הרמב"ן, שכתב על השעה שבה פגשו האחים ביוסף לראשונה כדברים האלה:

"ויכר יוסף את אחיו והם לא הכרהו, ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם"...
 יאמר הכתוב כי בראות יוסף את אחיו משתחוים לו וזכר כל החלומות אשר חלם להם וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת, כי יודע בפתרונום כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון... ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני. וכיוון שלא ראה בנימן עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו לקיים החלום הראשון תחילה. ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם, ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השנייה, כי היה אביו בא מיד בלא ספק. ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני.

ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו, ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת איך לא יחמול על שיבת אביו, אבל את הכול עשה יפה בעתו לקיים החלומות, כי ידע שיתקיימו באמת.¹

אם כן, כמנהג פרשיות אלו יש לבקש את פתרון החידה בחלום. מכירתו של יוסף הייתה בעקבות חלומותיו, עלייתו לגדולה הייתה קשורה בחלומו של שר המשקים ובעיקר בחלומותיו של פרעה, וגם שתיקתו והעובדה שנמנע מכל פעולה שתשוב ותחבר אותו לבית אביו – בחלום יסודן.

יוסף ידע שחלומותיו הם דברי נבואה העתידיים להתגשם. הסימן הראשון לכך, לאחר ימי העבדות והמאסר החשוכים, היה עלייתו המפתיעה לגדולה כמשנה למלך המרכז בידו כוח רב כל כך. הלא דבר הוא, אמר יוסף אל לבו, והמתין להתגשמות יתר חלקי החלום – עם ביאתם של אחיו ואביו לפניו – בהתאם לעיתוי שיועד להם במסגרת המהלך האלוקי.

1. רמב"ן לבראשית מב ט.

על התפקיד שמילאה שתיקתו של יוסף בהגשמת חלומותיו ניתן ללמוד מדברי המדרש:
 "והנה קמה אלמתי וגם נצבה"^ז – אמר ר' אחא עתידיים אתם להעלים^ח עלי דברים
 לפני אבא, לומר 'חיה רעה אכלתהו'^ט, ומאן קאם לי? – משתיקותא דאמא.^י
 ומבאר בעל אמרייזר:

כי רחל תפשה פלך שתיקה, זכות אמו הצילתו, ואף הוא בעל שתיקה וראה כי
 בשתיקתו שלא הגיד דבר ליעקב – לזה מלך. כי לו שלח להגיד, היה שולח יעקב
 ומשתדל לפדותו.^{יא}

אמנם הדברים קשים. אם גם הורתה המציאות כי חלומותיו של יוסף אינם דברים בטלים,
 ואם גם הייתה השתיקה הדרך הנכונה להגשמתם, הרי החלום נתון בידי שמים ולא בידי
 אדם. העיר על כך בעל העקדה:

ותמהני ממה שכתב הרמב"ן ז"ל שעשה כדי שיתקיימו חלומותיו, כי מה תועלת לו
 בשיתקיימו? ואף כי תהיה תועלת לו, לא היה לו לחטוא כנגד אביו, אבל היה לו
 לחשוך עצמו מחטוא לו, והחלומות – העושים יגש פתרונם. גם שתיראה סכלות
 עצומה שישתדל האדם לקיים חלומותיו, שהרי הם הדברים אשר ייעשו שלא
 מדעת הבעלים.^{יב}

פלך של שתיקה

גם רבי יהודה החסיד נדרש לקושיית הרמב"ן והשיב עליה באופן אחר:

יש לומר: אילו היה עושה כך כל אחיו היו בורחים, זה למזרח וזה למערב מפני
 הבושה, אבל עתה לקחן בדברים מעט מעט ובנחת שלא יתביישו, וכוונתו הייתה
 לטובה.^{יג}

יש בדברים עומק עצום. כדי להבין את פשר שתיקתו של יוסף, מלמדנו רבי יהודה החסיד,
 עלינו לחקור ולהתבונן מה היה קורה אילו לא שתק. ניתן לשער שלו היה יוסף שולח להודיע
 לאביו כי הנו חי, היה יעקב תוהה מה הרחיק אותו מביתו שנים רבות כל כך. בסופו של דבר

ז. בראשית לז ז.

ח. המדרש דורש אלומה מלשון אילמות, ובחילוף אל"ף בעי"ן.

ט. בראשית לז לג.

י. בראשית רבה פד: י.

יא. שם ד"ה "ומאן קאם".

יב. עקדת יצחק, בראשית כט: א.

יג. פירוש רבי יהודה החסיד לבראשית מד כא, ד"ה "ותאמר אל עבדיך".

הייתה האמת המרה מתגלה לו, הוא היה כועס על בניו הנותרים והם – שלא היו מעזים להביט בפניו – היו בורחים זה למזרח וזה למערב מרוב בושה ופחד^י. כך, דווקא מה שאנו רגילים לראות כסוף הטוב של הפרשה העגומה היה פוגע פגיעה אנושה במשפחת יעקב, שספק אם ניתן היה לתקן את נזקיה.

יוסף עושה את החשבון ושותק, בשמה של אחדות המשפחה. חשבוננו הוא שעדיפים אחד עשר אחים מאוחדים סביב אב אחד, המאמין שבנו מת, מאשר שנים עשר אחים חיים – אך מפורדים ומחולקים.

במקום הדיבור, דרך "קצרה שהיא ארוכה"^ט לתיקון המצב, הוא בוחר בדרך "ארוכה שהיא קצרה" – ותפס בידו פלך של שתיקה. מבחינתו, גם אם האחים לא היו מגיעים למצרים, הוא עשה תשובת המשקל על הדיבה הרעה שהביא אל אביהם, ואפשר שימות במצרים מבלי שייודע גורלו לאביו – ובלבד שלא יגרום לקרע נוסף במשפחה. לכן בתחילה, כל עוד לא קיבל את אלוקי שכבר הוכשרו התנאים לכך, לא נקט בפעולה כלשהי. רק לאחר שנתקל בעובדת ההשגחה האלוקית שזימנה את המפגש החד־צדדי שלו עם אחיו שלא ביוזמתו, הבין שכנראה חלומותיו עומדים להתגשם והחל בסדרה של פעולות שמטרתן הייתה להכין את הקרקע לאחדות המיוחלת.

תחילה העביר את אחיו דרך חתחתים שנועדה לבחון את מידת הערבות השוררת ביניהם, הציגם כמרגלים, אסר את שמעון, גזר עליהם להוריד עמם אף את בנימין ובחן כיצד ינהגו בו משנתפס ב"גנבה". רק לאחר מכן, כשהוא מוסיף ומדגיש באוזניהם: "אל תרגזו בדרך", חש יוסף שהגיעה השעה לשלוח בידם מסר לאביו הזקן. באה העת לאחדות שלא תמוטט את קירות הבית.

יסוד זה מתבאר גם במסילת ישרים לרמח"ל:

הרי לך שאין לדון בחסידות המעשה באשר הוא שם לבד, אך צריך לפנות כה וכה לכל הצדדין שיוכל שכל האדם לראות, עד שידון באמת איזה יכשר יותר – העשייה או הפרישה.^{טז}

לא תמיד מה שתחושת הבטן מסמנת כנכון הוא הנכון באמת, וצריך תמיד לחשב הפסד מצווה כנגד שכרה ושכר מצווה כנגד הפסדה, כמבואר בדבריו באריכות. כך מלמדנו גם מרן הרב קוק זצ"ל:

י. ואפשר שאפילו היה יוסף נוהג צדקות עצומה ומסתיר את הסיבה שהביאה לניתוק הממושך מבית אביו, היו האחים סבורים שיגלה ובורחים.

טו. ראה עירובין נג, ב.

טז. מסילת ישרים, פרק כ.

יש אנשים שמתייחסים ביותר לערכם החיצוני של מראות עיניהם, כרוב המציירים ורודפי היופי החיצוני... [לעומת זאת] ישנם אנשים שמתייחסים לכל חזיונותיהם על פי היחס הפנימי שבהם, והם על-פי רוב החוקרים ובעלי המוסר והמידות הטובות, מארי דחושבנא.¹⁷

אף כאן, יוסף חישוב הפסד מצווה כנגד שכרה והסיק שבמקרה זה דווקא השתיקה, עם כל הכאב הכרוך בה, היא היא החסידות האמיתית.¹⁸

על פי האמור, ניתן ליישב את קושיית בעל העקדה על הרמב"ן בחיבור פירושו של האחרון עם פירושו של רבי יהודה החסיד¹⁹. אכן – בתחילה שתק יוסף ולא התערב בחלום מאחר ועשה תשובה על מעשה נערותו, ולא יסכים בשום אופן שיצא מדיבורו נזק נוסף לאחדות המשפחה. ממילא לא התערב בנבואה שכן "בעל החלומות יגש פתרונו". אך משראה שהקב"ה התערב וגרם למפגש בינו ובין אחיו הבין שמוטל עליו להביא להתגשמות החלומות בפועל ועשה את חלקו.

ונמצא סדר מהלך הדברים דומה למהלך הגאולה, כאשר כל עוד אין הקב"ה מראה לנו פנים שוחקות אסור לנו לדחוק את הקץ, אך מרגע שהקיץ הקץ אנו מצווים לפעול עם א-ל ולעשות כל שביכולתנו לזירוז הגאולה.²⁰ ואכן, חז"ל השוו בין צרותיו של יוסף לבין חבלי הגאולה:

יז. עין־איי"ה ברכות ט: פז. מבוסס ע"פ דברי הזהר הקדוש ח"ג קעה, א. ועיין אורות הקודש ח"ג עמ' שב. יח. ואכן כך נהג מרן הרב זצ"ל בעצמו הלכה למעשה בשנת תרע"ג, כאשר פורסמה "מגילת השמיטה", שהייתה חוברת גלגול על העוסקים במצוות השמיטה לאסור עבודת הקרקע, וענה הרב לרידב"ז בזה הלשון: "ומה שמתמה איך יערב לי אוכל בראותי את ה'מגילה' שכתבו הני בריוני, תמיהני. וכי מדמה כ"ג באמת שאוכל ערב לי, ידע שאין הדבר כן, אלא אין שיעור לצערי הגדול שממש נחליתי מזה על עלבון תורה הקדושה מיד הפריצים. אבל חישבתי דרכי שלצאת במחאה, אין בו מועיל, שזה יהיה כהוספת תבן על מדורה, שבוודאי היו מוצאים על-ידי סגנון המחאה גופא מקום להוסיף סרה, והייתי מוכרח לאחוז בפלך של שתיקה, דווקא מפני כבוד התורה. ותמיהני על כבוד תורתו, שכבוד התורה וחיבתה ממלאים את לבו, איך לא השכיל לדון אותי לכף זכות, מה שהיא חובה גם לעומת הדיוט שבישראל". הא קמן שפעמים מפני כבוד התורה יש צורך לאחוז בפלך של שתיקה, ודרך הפרישה עדיפה על העשייה כדברי הרמח"ל, וכפי שלימדנו יוסף הצדיק.

יט. כדרכנו במאמרים רבים בספר זה, לאחד בין השיטות ולמעט מחלוקות, בעקבות דברי מרן הרב זצ"ל באיגרות ראי"ה ח"א עמ' פד: "החוקר המיושב, המשתמש בשכל ישר, מצורף לרגש בהיר ונכון, ידע איך להוקיר כל דבר בערכו, ואיך לשלב כל הדעות במצב כזה שכל אחת תשלים את החיסרון שיש בחברתה, אפילו במקום שהן נראות כחולקות זו על זו".

כ. על פי ויקרא רבה כז: ב – "עתידה בת קול להיות מפוצצת בראשי ההרים ואומרת... כל מי שפעל עם א-ל יבוא ויטול שכרו". ועיין לנתיבות־ישראל (ח"ב עמ' קסז): "אמנם כעת הסבה ההשגחה אשר באסיפת הממלכות הנאורות בסן־רימו ניתן צו אשר ארץ־ישראל תהיה לעם ישראל, וכיוון שסר פחד השבועות,

בוא וראה: כל צרות שאירע ליוסף, אירע לציון... ביוסף – "ויחלום יוסף חלום"כא; בציון – "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחלמים"כב... ומה שאירע ליוסף טובות, אירע לציון טובות.כג

עד היכן מגעת חובת האחדות?

שתיקת עשרים ושתיים השנים לא הייתה המחיר האחרון שבחר יוסף לשלם עבור האחדות. המדרש^{כד} אומר שמן היום שבו ראה שוב את פני יעקב אביו ועד יום מותו לא התייחד עמו בארבע עיניים, שמא ייאלץ לספר לו את האמת על קורותיו באותן עשרים ושתיים שנים. כך מסביר הרמב"ן מדוע נאלצו האחים לשקר ליוסף אחרי מות אביו, ולבדות מלבם את צוואת "שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך"כה:

ייראה לי על דרך הפשט שלא הוגד ליעקב כל ימיו כי אחיו מכרו את יוסף, אבל חשב כי היה תועה בשדה והמוצאים אותו לקחוהו ומכרו אותו אל מצרים. כי אחיו לא רצו להגיד לו חטאתם, אף כי יראו לנפשם פן יקצוף ויקללם, כאשר עשה בראובן ושמעון ולוי, ויוסף במוסרו הטוב לא רצה להגיד לו, ולכך נאמר "ויצו אל יוסף לאמר אביך צֶןָה לפני מותו לאמר וגו'", ואילו ידע יעקב בעניין הזה היה ראוי להם שיחלו פני אביהם במותו לצוות את יוסף מפיו, כי יישא פניו ולא ימרה את דברו, ולא היו בסכנה ולא יצטרכו לבדות מלבם דברים.^{כו}

אמנם, לנוכח המחיר הגבוה שהסכים יוסף לשלם בעבור האחדות, נשאלת השאלה: האם אין גבול להקרבה? האם בשם האחדות מותר לעשות כל דבר?

ובכן, בכל הנוגע לאיסור של ממש ברור שהדבר אסור. למודים אנו ש"אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'"כז, ושמצווה הבאה בעבירה אינה רצויה לפני ה'. אמנם יוסף לא עשה איסור ב"קום עשה", אלא לכאורה ביטל מצוות עשה של כיבוד אב ב"שבזאלתעשה".

וברשיון המלכים קמה מצוות יישוב ארץ ישראל, ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה, למקומה. ומצווה על כל איש לסייע בכל יכולתו לקיים מצווה זו" (מכתב רבי מאיר שמחה מדווינסק עבור "קרן היסוד").

כא. בראשית לו ה.

כב. תהלים קכו א.

כג. מדרש תנחומא, פרשת ויגש, י.

כד. פסיקתא רבתי מח: א, ד"ה "הנה אביך חלה".

כה. בראשית נז.

כו. רמב"ן לבראשית מה כז.

כז. משלי כא ל.

יתרה מזו, ניתן לומר שלא רק שלא ביטל מצוות עשה, אלא דווקא בשתיקתו קיים מצוות כיבוד אב לאשורה. חכמים מעמידים אותנו על מקרים מיוחדים שבהם דווקא המעשה הנדמה כאכזרי ובזוי הוא כבוד האב, ומנגד המעשה הנדמה כמתחשב ומכבד הוא עיני וסבל: "יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם (רש"י: שמראה לו צרות עין על סעודתו), ויש מטחינו ברחיים ומביאו לחיי העולם הבא (רש"י: שמכבדו בדברים טובים וניחומים והמלאכה מטיל עליו בלשון רכה, מראה לו צורך השעה שאינן יכולין להתפרנס אלא ביגיעה זו)"כח.

כך בנידון דידן, יוסף הבין שבמצב זה אין מצוות כיבוד אב נמדדת על-פי הנועם החיצוני, וכי דווקא השתיקה ה"אכזרית" יותר היא הכבוד האמיתי.

שאלה דומה ניתן לשאול גם על מה שעשו האחים, שלמען השלום בדו מלבם את אותה צוואה שמסרו ליוסף – "שא נא פשע אחיך וחטאתם". לכאורה הדבר מוקשה, שכן אם התירו חכמים לשנות מפני השלום, הרי לא התירו לשקר!^{כט}

מתרץ רבי יאשיהו פינטו, בעל הרי"ף על העין-יעקב, שלאמיתו של דבר לא שיקרו –

שהוא ציווי שציווה יעקב לבניו: היאספו מהמחלוקת – שתהיו כולכם אסיפה אחת. וכפי זה יצטדק לומר "אביך צָנָה לפני מותו לאמר", כלומר אביך ציווה צוואה אחת שאמר "האספו", אסיפה אחת בלי מחלוקת, וכוונתו באותה צוואה הייתה לומר ליוסף שלא יחלוק עם אחיו, אלא יתנהג באסיפה אחת, באהבה ואחוה.

צוואות רבות יכול אדם לצוות את בני ביתו קודם לכתו מן העולם. יש המצווה כיצד ינהגו בכספו, יש המצווה כיצד יטפלו ברעייתו ובילדיו, וכדומה. אולם ישנה צוואה כללית יותר, מורשתו של אדם, אומר חיו. אצל יעקב אבינו, הייתה צוואה זו קריאה לקיבוץ, לאסיפה של חיבור ואהבה, דרישה לאחדות כלל שבטי ישראל סביב מיטת אביהם במעמד קריאת שמע ישראל.

נמצא שפרשת מכירת יוסף וירידת שבטי ישראל למצרים, מראש השתלשלותה ועד סוף מעשיה, מורה לנו לקח אחד – אחדות השבטים, אהבת ישראל, שלום בין כל חלקי האומה^ל.

כח. קידושין לא, א. וראה המשך דברי רש"י על דרך אחר: "ובגמרת ירושלמי גרס מעשה בשניהם – מעשה באחד שהיה מאכיל לאביו פסיוני. פעם אחת אמר לו אביו: מאין לך כל אלה? אמר לו: סבא, מה איכפת לך? טחון ואכול כלומר לעוס ואכול. הראהו שקשה לו. ושוב מעשה באחד שהיה טחון בריחיים והיה לו אב זקן, ושלח המלך בשביל אביו לבוא לעבודת המלך. אמר לו בנו: אבא, טחון, ואני אלך תחתך לעבודת המלך, שאין לה קצבה".

כט. ראה מפרשי העין-יעקב ביבמות סה, ב.

ל. עיין תנחומא ויגש, סימן י: "בוא וראה, כל צרות שאירע ליוסף אירע לציון... ביוסף – ויחלם יוסף חלום, בציון – 'בשבו ה' שיבת ציון היינו כחלמים'... ומה שאירע ליוסף טובות, אירע לציון טובות".

אלו הסגולות שראה יעקב בצאצאיו בשעה שביקש לגלות להם את הקץ, ובכוחן נזכה בע"ה לגאולה שלמה שתאחה את כל הקרעים^{לא}.

כדברים האלה כתב מרן הרב קוק זצ"ל, שיחל לבוא היום שבו יתאחדו כל שבטי ישראל וממילא יבוא כל מה שצריך לבוא בזמן הגאולה:

לדאבוננו, למרות מה שאנו מרגישים את ערך האחדות הדרושה והנחוצה לנו, הנה המציאות המרה מטפחת על פנינו; כולנו אמנם יודעים ומכירים את האידיאל של האחדות הכללית, אבל למעשה עדיין אין אנו זכאים ומוכשרים לגשם את השאיפה האידיאלית הזאת בחיים. לפי מצב הרוחות והדעות מוכרחים אנו עדיין להיות בבחינת "עדרים עדרים", עדר עדר לבדו, עד שיבוא היום המאושר "ונאספו כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר", עד שיתאספו כל חלקי האומה להסיר את לב האבן מעל פני באר החיים של העבודה הלאומית הכללית, אותו לב האבן הגורם לפירוד הלבבות ולריבי מדנים בין אחים, ויד ביד, שכם בשכם, יעבדו כל הזרמים וכל העדרים בלב אחד וברוח אחת לבנות את בניין ישראל, בניין האומה ובניין הארץ.^{לב}

לא. עוד נראה לומר שהתואר "צדיק" שניתן ליוסף בפי כל ישראל קשור לפרשה זו לא פחות משהוא קשור לעמידתו בפיתויה של אשת פוטיפר. יש שתיקה ששווה אלף מילים.

לב. איגרות ראי"ה ח"ד, עמ' קכה.